

KRZYŻAK (243) *sb m*

-ż- (231), -z- (12).

a *pochylone* (w tym 2 r. błędne znakowanie).

sg N krzyżak (4). ◇ G krzyżaka (1). ◇ D krzyżakowi (1). ◇ pl N krzyżacy (72). ◇ G krzyżaków (47); -ów (2), -ow (1), -(o)w (44); -ów:-ow *SarnStat* (2 : 1). ◇ D krzyżakom (31); -om (1), -(o)m (30). ◇ A krzyżaki (29), krzyżak(o)w (11); -i *BielKron* (18), *KochProp* (3), *KochFrag* (2), *SarnStat*; -(o)w *KmitaSpit*; -i : -(o)w *StryjKron* (5 : 10). ◇ I krzyżaki (32), krzyżakami (15); -i *MiechGlab*, *BielKron* (10), *GórnRozm*, *KochProp* (5), *Paprup*, *SarnStat*, *KlonKr*; -ami *VoySzl*; -i : -ami *StryjKron* (12 : 14).

Sł stp brak, Cn notuje, Linde XVIII w.

1. Członek niemieckiego zakonu rycerskiego Najświętszej Marii Panny, noszący biały płaszcz z czarnym krzyżem; *societas Marianorum Modrz*; *crucifer Jan Stat*; *cruciger, Teutonicus frater et sodalis, Teutonici ordinis miles Cn* (211) : Trzeciego vphu Hetmanem był Miecźław kxiążę Opolkie/ gdzież było ryczersthwo Opolkie y Pompo Prufki miłtrz z fwemi krzyżaki [*cum fratribus et militia sua*]. *MiechGlab* 10, **2v; Krzyżakow Reguła we Włofzech fię zátzelá/ która trzeći Innocencyus Papielz pochwalił/ poświęcił/ y potwierdził. *KrowObr* 135; thakież theż ci mili zakonnicy/ kiedy fie nawięcey wfpomogli á ku pánřtwu przyřzli poczęli hárdzieć/ bierác ludzi w niewolá w Polfće y w Lithwie/ á robić imi iáko byđłem/ żony cudze od mężow brác (*marg*) Krzyżacy fie złotrzyli. (-) *BielKron* 346, 346, 358v [2 r.], 361v, 364, 369 [4 r.] (36); *KochZg* B; *KwiatOpis* B3v, B4; naywięcey tá Prufka ziemiá/ która teraz iest pod Książęciem/ przed dawnemi czály doznála [*łupiestwa*]: gdy tám przed tem Krzyżacy pánowali. *ModrzBaz* 74v; Brát Bollandus od iednego Rusiná włocznią był przebity/ co obaczywřzy Woyt Sambiyłki Krzyżák [...] ściał onego Rusiná iednym zámáchem *StryjKron* 310; W Prufiech też Krzyżacy od Pogan Pruffow/ Zmodzi/ Kurlandow y Litwy práwie wřzyřcy byli poráżeni *StryjKron* 340, 41, 46 [2 r.], 288, 295 [6 r.], 300 [4 r.] (103); czći odřadzony/ o to iř był ná woynie z Krzyżáki z plácu wřtápił. *GórnRozm* L2; Tu pokóy zářię poeł Papielki řtánowi/ A Krzyżák czołem bije Polřkiemu krolowi. *KochProp* 11, 8 [6 r.], 9 [3 r.], 10 [5 r.], 11 [2 r.]; Ritwianřkiemuc ono Woyewodzie Letzickiemu/ Marcinowi ołmi Sinow zabito wone Slawna bitwe Skrzizaki za Iagiela Krola *Paprup* E4, Cv, C2v, C4, E4v; Krzyżaki boiu Ták nákarmił/ że prořić muřieli pokoiu *KochFrag* 43, 42; przez ziemię Krzyżakow [*terram Cruciferorum JanStat* 904] ták w Prusiech iáko w Inflantćiech. *SarnStat* 1120, 987, 1117, 1128, 1264; *KlonKr* *wstęp* A4, Ev, E3v; *VotSzl* B; *KmitaSpit* C4v.

W charakterystycznych połączeniach: hardy Krzyżák (2), *zły*.

Wyrażenia: »bracia Krzyżacy« (2): Táká byłá vgodá y pořtánowienie miedzy Konradem Xiążęciem Mázowieckim y przerzeczonymi Bráciá Krzyżákámi *StryjKron* 295, 300.

»Krzyżák liflandřki« (6): Tegoż roku Bertoldus Bruhane Kontor z Krolewcá ná pomoc Krzyżákóm Liflandřkim pořłány *StryjKron* 308, 288, 355, 386, 416, 562.

»Krzyżacy pruscy, Prusy, nowi Prusacy, Prusowie« [*řzyk* 16 : 6] (17 : 3 : 1 : 1): Przeto gdy nowi Prufácy krzyżacy z Litwą walczyli/ tedy záváždy řtarzy Prufowie przychylnieryřzy byli Litwie niř Niemcom *BielKron* 345v, 367v, 370, 371v, 372v, 373v; Krzyżacy Prufcy řkoro wřřyřzeli o poráżeniu Miłtrzá Liflandřkiego w Zmodzi muřieli wziác przymierze z Poláki/ y z Litwą. *StryjKron* 582 *marg*, 288, 295, 345, 360, 370 (16).

»Zakon Krzyżaków« (2): *BielKron* 266v; Wilhelm Furftemberg Mistrz Liflandki/ iáko fkoró ze wśyftkimi Kontorámi y z Zakonem Krzyżaków fwoich wiáre Luterską przyiął *StryjKron* 767.

Wyrażenia przyimkowe: »do Krzyżaków« = *do przyjścia Krzyżaków* (1): Ten lud Prufki fprofne báłwany chwałąc áż do Krzyżaków/ ktorzy ie z Polaki gwałtem przywiedli ná Krzościánńką wiáre *BielKron* 291v.

»pod Krzyżaki« = *pod panowaniem Krzyżaków* (1): wypráwił Sendiwoiá Ołtrorogá z wielkieu Polfki Sláchtą/ y z Czechámi Heretikámi do nowego Márgrábfstwa/ ktorą Ziemiecę y dwánaście Miałt przednieyfzych y obronnych pod Krzyżaki zá krotki čás wzięli *StryjKron* 577.

2. *Uczestnik wyprawy krzyżowej* (30) : Krzyżacy miedzy ktorymi było wiele mnichow y kápłanow/ tákież rzemieśnikow/ rzućili fie ná żydy w Kázimierzu/ wiele ich pozábijáli y ftátki wybráli *BielKron* 400; vmyflili napierwey wśytkę Sláchtę y s Pány wygládzić/ (*marg*) Krzyżacy łotrowie (-) á infze przełożone s chłopftwá fobie wftáwić *BielKron* 412v, 177v, 178, 251v, 364v [2 r.], 327v (16).

Wyrażenie: »krzyżak dobrowolny, wolny« [szyk 1 : 1] (1 : 1): Pierwfy huph z Krzyżaków dobrowolnych [*primum de cruce signatis voluntariis*] y Gornikow z łotey gory/ y infzych drabow/ ktorych hetmanem był Boleflaw fzepiołka. *MiechGlab* 10; Papieź lífty pośłał Arcybiłkupom Máýdeburfkiemu/ Gnieźnieńkiemu/ y innym/ áby zawoáli ná wolno Krzyżaki przeciw themu Lyfoniowi. *BielKron* 362.

Szereg: »(tak) krzyżacy i (jako) służebni« (2): przyfzłá mu nowiná/ iz Papieź Eneás Silwius ciągnie z wielkim ludem Krzyżaków/ y fłuźebnych wodą y ziemią do Epiru *BielKron* 254v, 255v.

Wyrażenie przyimkowe: »na krzyżaki« (10):

~ *Zwrot*: »dać krzyż [komu] na krzyżaki [przeciw komu]« = *pozwolić na wyprawę krzyżową* (1): Ten [papieź *Eugeniusz III*] ziechał był z Rzymá do Fráncyey/ tám dał krzyż krolowi Fráncufkiemu ná krzyżaki przeciw Sáráccenom *BielKron* 181.

Wyrażenie: »jubileusz, list na krzyżaki« = *dokument ogłászający wyprawę krzyżową* (9): Láthá 1287, Leftko czarny [...] zmyflil fobie wypráwę woienną przeciw Lithwie pogánom [...] ná ktorą wypráwił fobie od oycá Papieźá líft ná krzyżaki. *BielKron* 365v; człowiek chytry á wymowny przyiechał/ ktorzy dał Iubileufz ná krzyżaki przeciw pogánom. *BielKron* 400, 362 [2 r.], 394 [3 r.], 400, 412v. ~

3. *Złota moneta portugalska wagi dukata (3,5 g złota) od wizerunku krzyża na rewersie zwana cruzado lub crusado* (1) : zá ktore dał ftárfzy náfz pieniádze złote/ krzyżaki zową/ puł złotego Węgierfkiego płáci ieden. *BielKron* 454.

4. *n-loc* »Krzyżaki« = *państwo krzyżackie* (1) : [Światopełk] Kuiáwy y Krzyżaki fpuftofzył *BielKron* 361v

Synonim: 3. *krajcar*.

Cf **KRZYŻOWNIK**